

РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ

На гл.ас. д-р Методи Манчев Даскалов

(Секция за средновековна археология – НАИМ-БАН)

(номерацията на предложените резюмета следва номерацията в
Списъка на научните трудове, не са включени резюмета на отчетите за разкопки,
публикувани във годишниците АОР след 2006 г.)

1. Керамиката от ранносредновековния некропол край с. Бабово, Русенско. – Приноси към българската археология. II. 1993. 159-165. (в съавт. с Р. Колева).

Разгледан е керамичният комплекс на некропола с трупоиизгаряне при Бабово, Русенско, който се отличава със специфични черти – съчетаване на керамични съдове, изработени на ръка, такива изработени на бавно колело и гърнета, при чието източване е използван грънчарски кръг със значително по-бързи обороти. Едновременно с това се съчетават различни категории съдове (според глината) – от пясъклива глина с врязана украса и от пречистена глина (сиво-черна след изпичането) с излъскана украса върху външната повърхност. Едновременното им използване се доказва от поставянето им в един и същи гроб.

Част от паралелите на този керамичен комплекс се откриват в паметници от кръга Ипотещ-Къндещ-Чурел и най-вече в последната му фаза (с начало през първата четвърт на VII в., по В. Теодореску), чийто край е отнесен към последните десетилетия на века.

Гърнетата от пречистена глина с излъскана украса имат най-точни и многобройни паралели в горско-степната зона по Днепър, Южен Буг, Тясмин, Днестър и Прут (бившите съветски републики Украйна и Молдова). Среждането на тези съдове като урни в некрополи с трупоиизгаряне е допълнителен аргумент за обвързването им със славянски групи.

Специфичният керамичен комплекс на некропола при Бабово позволява да се констатират разнопосочни влияния върху формирането на славянската керамика през VII в. и да се предположат етнически и племенни размествания, свързани с преселването на прабългарите.

2. За някои особености на кремацията като погребален обред в Североизточна България и земите по левия бряг на Днепър. – В: Българите в Северното Причерноморие. I. В. Търново. 1992, 40-46.

Направен е анализ на трупоиизгарянето като погребален обред от днешна Североизточна България и зони с доказано славянско население през VI-VII в. – земите по средното течение на Днепър и Днестър. Те могат да се определят като изходни за заселването на днешните българските земи.

Анализирани са общи черти: особености на погребалния обред, използваните като урни (и дарове) категории керамични съдове, някои видове накити и битови предмети. Установените аналогии позволяват да се предположи, че част от населението, засвидетелствано исторически в края на VII в. на юг от

Дунав произхожда от горскостепните области по Днепър и притоците му. Сред него трябва да се търсят и изрично споменаваните в изворите севери.

3. За летописното племе севери. – Сп. История, III, 1994, 4, 6-12.

Предложена е една хипотеза за обвързване на известното от изворите племе «севери» (северяни) с група конкретни археологически паметници в днешните Украйна и Североизточна България. И в двата района, където са локализирани от изворите те са непосредствени съседи на прабългарите. Археологическите материали и в двете контактни зони свидетелстват за обитаване от население със смесен характер – взаимно проникване на керамични традиции, поява на двуобредни некрополи, използване в битата на еднакви оръдия на труда. Преселването на българите на Аспарух от изток към югозапад увеличава част от близките си съседи (или поне тези, с които се намират в пряк контакт) и се установяват отново в близост на юг от Дунав. Затова и северите се ползват с доверие и на тях е поверена охраната на проходите в Източна Стара планина.

4. Племето севери в Североизточна България и Украйна. Автореферат на дисертация за присъждане на научна степен „к.и.н.”. София. 1995.

5. Керамиката в раннобългарските езически некрополи. – Годишник на Националния археологически музей. X, 1997, 257-265.

Представени са наблюдения върху керемичните комплекси от езическите некрополи (VII-IX в.) от Североизточна България и Добруджа. Проследена е функцията на различните видове и типове съдове (според класификацията на Л. Дончева-Петкова) в погребалния обред. Направените наблюдения позволяват някои изводи за ролята на определени видове и типове съдове. Съдовете, които се свързват със славянската керамична традиция са разпространени преди всичко в некрополите с трупозгаряне, а също при някои урнови гробове в двуобредните некрополи. В тях не се срещат трапезни съдове за пиене. Керамичните комплекси от двуобредните некрополи са значително по-разнообразни и се установяват регионални особености: при шуменско-новопазарската група са рядкост гърнетата с белези на славянска традиция, както и плоскодънните амфорки. Каните се поставят преди всичко в гробове с инхумация. Като типични за друга група (черноморско-добруджанската) могат да се определят амфоровидните стомни. Като цяло комплексите са много разнообразни, като и тук се установяват регионални и местни особености – например в Топола съдовете за пиене са преди всичко от гробове с кремация и то в качеството на гробни дарове. Тази особеност може да се проследи и в некрополите при Бдинци и Капул Вийлор (Истрия).

Различната роля на различните керамичните съдове в погребалния обред издава присъствието на население с различен произход. Отговор на този въпрос може да даде анализ на същите черти в райони, изходни за населението, което се настанява в тези части на днешна България в края на VII в.

6. Елементи на волинцевската култура в ранносредновековната култура на Североизточна България. – Годишник на СУ “Св. Кл. Охридски”. Специалност Археология. Suppl. 1. 2003, 252-258.

Направен е анализ на специфичните черти (категории и форми керамични съдове, особености на погребалния обред) на една от най-своеобразните раннославянски култури (VI-VIII в.) на територията на днешна Украйна (или по-точно – по средното течение и левите притоци на р. Днепър). Потърсени са техни съответствия сред ранносредновековните паметници от днешна Североизточна България и Добруджа.

Установени са общи черти в погребалния обред – гробове с трупозгаряне и повече от една урна, използване като урни на „особена” и специфична група съдове – гърнета от т.нар. „пастирска” керамика. Тяхното използване в гробовете на отделни некрополи (по десния бряг на Дунав: Юпер, Бабово, Сату-Ноу, Кастелу; във вътрешността – Разделна, Дългопол, Търговище) се налага като една от специфичните им черти. От друга страна те са типологично, формално и технологично близки с изделия в земите по Днепър (Пастирское и Волинцево). Друга обща черта са специфичните обеци със звездовидна висулка.

Установените общи черти са повод да се предположи, че групи население от областта на Среден Днепър се е преселило през втората половина на VII в. заедно с прабългарите на Аспарух в различни райони на днешна Североизточна България и Добруджа.

7. Двубредният ранносредновековен некропол край с. Топола, Каварненско. – В: Проблеми на прабългарската история и култура. III. Шумен. 1997. 141-154. (в съавт. със С. Ангелова и Л. Дончева-Петкова).

В доклад, изнесен пред IV Международен симпозиум по проблемите на прабългарска история и култура (през 1996 г.) са представени обобщени резултати от проучването на двубредния езически некропол край с. Топола, Каварненско до преустановяване на разкопките през 1994 г. (общо 458 гроба).

Приведени са подробни статистически данни за съотношението на гробовете по двата обрета (трупополагане и трупозгаряне) и техните варианти, различните типове гробни съоръжения, гробове с и без инвентар, според гробния инвентар (най-вече – според видовете керамични съдове), поставяне на жертвени животни и месна храна, полово-възрастова характеристика на индивидите според практикувания обред.

Отбелязани са редките находки и особените керамични форми, които придават специфични черти на некропола.

Особено внимание е обърнато на стратиграфските суперпозиции. Приведени са съображения са относително и абсолютно датиране на отделни комплекси, групи гробове и некропола като цяло. Потвърдена е предположената хронология – в рамките на целия езически езически период, като вероятно е използван и в началните години след приемане на християнството.

8. Ein Grab der Völkerwanderungszeit aus Südwestbulgarien (2 H. des 5. – Anf. des 6. Jhs.). – *Archaeologia Bulgarica*, II, 1998, 3, 77-87.

При разкопки на рида Болчар край Кошарево, Брезнишко през 1998 г. са проучени няколко гроба, чийто инвентар ги прави новост в археологическата карта на района и земите на днешна България като цяло. Особен интерес предизвиква гроб № 1 (погребаният е мъж, ок. 50 годишен). Ориентиран е СЗ – ЮИ (300°), положен на гръб, с леко свити в лактите горни крайници. Над скелета се разкриха въглени, под дясната страна на тялото – останки от по-големи главни. Инвентар:

отдясно под черепа – обеца с изтънени краища; върху средата на таза – масивна сребърна тока с плочка – касета, масивен език с инкрустация в основата; върху лявата половина на таза – къс еднолезвиен меч (с дължина 45, 5 см; Sax) с останки от дървена ножница; върху ножницата – триделна апликация с инкрустирани гранати; под шипа на оръжието – „магическо манисто” с инкрустиран ахат; на безименния пръст на дясната ръка – сребърен пръстен с овална плочка и врязани концентрични ромбове; също върху таза, но под късия меч – желязна тока с „В”-образна предна рамка; под дясното коляно – желязно ножче (дължина 13, 5 см).

Паралелите на гробния инвентар насочват към обширни области от Северен Кавказ и степите на Южна Русия (на изток) до Средна Европа (на запад). Късият едноостър меч и украсите му са характерно оръжие за хуните в годините на тяхната експанзия в изброените области. С тях се свързва и модата мъжете да носят обеци с изтънени краища. Произходът на масивната сребърна катарам се извежда от интернационалната воинска среда в средното Подунавие в десетилетията след разпадането на атиловата „държава”.

Гробът е датиран в периода втора половина на V – начало на VI в. Дали погребаният е „хунски” имигрант или е представител на друг етнос (племе), бил под хунска власт преди 454 г. вероятно ще си изясни при нови проучвания на некропола.

9. Ein Paar anthropozoomorphe Bügelfibeln (des sog. Dnjeprtyps) aus Südbulgarien. - Archaeologia Bulgarica, III, 1999, 3, 75-81.

Публикувани са чифт фибули от тип, непознат до този момент от територията на България. Произхождат от околностите на Кърнаре, Карловска община. Местонамирането им бележи най-южната точка на разпространението им.

Фибулите са отлети в един и същ калъп от калаено-оловен бронз. Челните плочки и крачетата са калайдисани, вероятно за да се постигне ефекта на среброто. Втората фибула има следи от съвременен ремонт (реставриране).

Челните плочки са с полукръгла ажурна форма – в са изрязани две стилизирани глави на хищни птици, обърнати една към друга. От двете страни на плочките са оформени извити животински глави (според Й. Вернер – конски). Извивките в горната част на стъпалните плочки също могат да бъдат разпознати като стилизирани животински глави. Крачетата са оформени като човешко лице и при обръщане надолу с челната плочка удивително напомнят „танцуващите” мъжки фигурки от Пастирското съкровище.

Почти идентични екземпляри са известни от района на Пастирското градище в Украйна. За тях Й. Вернер предполага, че са произведени ако не от един майстор, то – в едно и също ателие.

Има сравнително единодушие за датирването на въпросния тип фибули – в първите две трети на VII в. Няма основание тази датировка да не се използва и за фибулите от България. Ако трябва да се уточнява времето на попадане в тези земи, то явно това станало в началните десетилетия на VII в., когато са най-силните атака на авари и славяни към Константинопол и Тесалоники. С тези събития Й. Вернер свързва попадането на синхронна серия фибули в днешните Южна България и Гърция.

Съществува и друга теза за принадлежността на т.нар. „пастирски” или „антски” находки. М. Артамонов ги свързва с кутригури, а Л. Вагалински – с разнородно население на територията на аварския хаганат.

Навярно само нови находки и то от сигурна среда ще помогнат за изясняването на някоя от хипотезите.

10. Към хронологията на ранносредновековните езически некрополи в Североизточна България и Добруджа. – Сб. Добруджа. Т. 14-16 (1997-1999), 2001, 137-154.

В работата са събрани и анализирани (с цел уточняване на хронологията) металните находки (накити, елементи на костюма и др.) от езическите некрополи от времето на Първата българска държава (в днешна Североизточна България и Добруджа).

Известните находки са разделени според функциите им: обеци и наушници, торкви, пръстени, маниста, токи, апликации, крайници, предмети свързани с бита и т.н. За отделните видове накити е предложена вътрешна типология.

В резултат на сравнението и анализа се предлагат характерни и нехарактерни накити за отделни групи некрополи.

Хронологичните граници на разпространението на видовете, типове и вариантите на накитите е според добре датирани (относително и абсолютно) комплекси в Средна и Източна Европа сред синхронни археологически паметници.

Предложени са критерии за относителна и абсолютна датировка както на отделни некрополи, така и на групи от такива паметници от езическия период в отделни райони на Североизточна България и Добруджа.

11. За производството на накити през VI-VII век в българските земи. – Археология, XLII, 2001, 3-4. 69-74 (в съавт. с Д. Й. Димитров).

Публикувани са три находки, свързани с производството на накити през периода VI-VII в. И трите са случайни находки (в частна колекция), откъснати от конкретна археологическа среда, но въпреки това позволяват да се направят определени изводи за характера и разпространението на определени видове и типове накити.

Находка 1 - сегмент (1/3) от бронзов калъп за отливане на пирамидални висулки за обеци. Намерен в района на античния *Oescus* (Гиген, Плевенска област). Висулките представляват правилна тристенна пирамидка, чийто стени са украсени с псевдогрануляция. Върхът и краищата завършват с гранули. Датировката им попада в рамките на т.нар. ранноаварски период.

Находка 2 - бронзова матрица за пресовани върху тънък метален лист крайници. Намерена в околностите на Староселци, Плевенска област (близо до ант. *Oescus*). Типологично се отнася към т.нар. "езиковидни" апликации. Разпространени са в полиетничната "варварска" среда на степите през втората половина на VI - първата половина на VII в.

Находка 3 - оловен модел за изработване на калъпи. Намерен в района на гр. Враца. Предназначена за изработване на калъпи от глина за отливане на плочки за катарамии с шарнирно скачване на рамката и езика. Плочката е с U-образна форма. Върху лицевата и повърхност е връзан концентричен орнамент. Датиранието е според аналогии, отнесени след началото на VII в.

Публикуваните находки, заедно с известните до сега, позволяват да се направи извода, че в днешните български земи през VI-VII в. е имало активна производствена дейност. Калъпът за висулки и матрицата се датират в

десетилетията ок. 600 г., моделът за калъпи - след началото на VII в. Използването е според хронологичните граници на подобни изделия в състава на добре датирани комплекси в среднодунавските области и северно- и източно-черноморските райони. Характерът на находките не позволяват да се направят предположения за това дали става дума за стационарни центрове или пътуващи занаятчии.

12. Могилник Епохи Переселения народов у с. Кошарево (Область Перник), Западна България. (предварително съобщение) – Российская археология, 2003, 1, 145-152 (в съавт. с К. Трендафилова).

Представени са резултати от разкопките през 1998 и 1999 г. на некропола, разположен югозападно от съвременното с. Кошарево, Пернишка област.

През двете кампании са проучени общо 28 гроба. При всичките обредът е трупополагане. Разполагат се в сравнително правилни редици с посока СИ – ЮЗ. Преобладаващата ориентация на гробове и скелети е СЗ – ЮИ. Регистрирани са два типа гробни съоръжения – обикновени ями с правоъгълна или трапецовидна форма и гробни камери, изградени от плоски или ломени камъни (без покритие). Устойчив белег на погребалния обред е поставянето на отделни въглини, тлеещи главни в ямата – под и над скелетите. При някои те са върху лицевия дял, при гроб № 9 – върху цялата яма.

При два от скелетите (на мъже: № 1 и 10) има находки: украшения и свързани с колана. При № 1 – къс меч с украси (апликация с гранати и магическо магисто с инкрустиран ахат), масивна сребърна тока, сребърен пръстен и обеца с изострени краища. При № 4 – бронзова тока с радиално набраздяване и медни кабъри. В женски гроб е открита малка сребърна обеца с грануляция. Погребаната в № 15 млада жена е с изкуствено деформиран череп.

Между гробовете са намерени плочки за токи, части от фибули, медни монети с малък номинал (най-късната е на Теодосий II, отс. преди 425 г.), дребни фрагменти от съдове (характерни за IV-VI в.). Датирането на некропола е според намерения в гробовете инвентар и хронологичните граници могат да се поставят в последните десетилетия на V – началото на VI в.

Инвентарът (особено на гроб № 1) и особеностите на погребалния обряд позволяват да се предположи, че некрополът е оставен от придошло население и то да се свърже със среднодунавските райони. Преселването им може да е свързано с разпада на „атиловата държава” и настъпилите в резултат на това през втората половина на V в. етнически размествания.

13. Некропол от времето на готското присъствие по българските земи. – В: Готите и старо-германското културно-историческо наследство по българските земи. София. 2003. 96-100 (в съавт. с К. Трендафилова).

В обобщен вид (на български език) са представени резултатите от разкопките на некропола в м. Болчар край Кошарево, Брезнишко. Направен е кратък анализ на погребалния обред. Разгледани са находките от гробовете (с качествени цветни изображения). Хронологията му се поставя в последните десетилетия на V – и началото на VI в. Изказват се съображения за произхода на населението, което е използвало некропола – вероятно това са преселници от Средна Европа, когато след краха на хунската държава настъпват чувствителни етнически размествания като част от Великото преселение на народите.

14. Принос към историята на Сердика, околностите и и района на Горна Струма през втората половина на VI – началото на VII в. – Известия на Исторически музей – Кюстендил, IX, 2003, 287-296.

В работата е направен опит за обобщение и анализ на данни от писмените извори, нумизматиката и някои последни резултати от археологически проучвания в както в околностите на ранновизантийската Сердика, така и от един по-широк район. В резултат от проучвания на български, сръбски и македонски изследователи се достига до извода, че падането на имперската власт в тази част на Балканския полуостров е един сравнително продължителен процес в рамките на 50-70 години (средата на VI – началните две десетилетия на VII в.).

Нови археологически и нумизматични данни от Сердика и близката и околност категорично показват интензивно обитаване, производствена и строителна активност в последните две-три десетилетия на VI век. Епиграфски данни и писмени сведения предоставят информация за висши светски и църковни дейци, резидиращи в града. Редовното постъпление на монети е също показател за постоянни връзки с Константинопол, Тесалоники и други значими градски центрове на империята. Посочените данни са също сигурни указания за стабилна администрация, която поддържа редовни връзки със столицата. Поддържането на отделни големи градски центрове в рамките на префектурата наред със Сердика вероятно е с цел бъдеща офанзива срещу настаняващите се славянски племена.

Археологическите и други данни потвърждават напълно сведенията от “Чудесата на Св. Димитър” за изтеглянето на администрацията и вероятно основна част от населението на града през 613-615 г. по време на големите нашествия на славяни и авари към Тесалоники.

15. Метални предмети от периода VI-VII в. във фонда на ИМ –Хасково. - Известия на Историческия музей – Хасково. Т. 2. 2004 (в съавт. с Б. Думанов).

Разглеждани са непубликувани до сега находки от периода V-VII в. от Хасковско. Повечето от тях са случайни и без конкретен археологически контекст, но поставянето им в известност допринася за разширяване на изворовата база за бита на населението в района в частност и цяла Южна България. Някои от находките са единствени за споменатата област.

Обнародваните находки са токи, апликации, коланни краища и фибули. Присъствието им в крепостите в района разширява териториите на тяхното разпространение и утвърждава извода за обща мода при тези видове накити във всички южнодунавски провинции на Византийската империя. Паралелите в по-близки и отдалечени области налага мнението за унификация на колана в провинциите и сред “варварските” народи.

Изказва се ново становище за вече коментирана в специализираната литература находка – каликсът от Нова Надежда.

Разпространението на находките и съпоставката с нумизматични данни позволява да се уточни хронологията на повечето от тях. Налага се мнението, че в провинциите както на север, така и на юг от Стара планина едновременно се разпространяват еднакви видове и типове накити.

Функционалната принадлежност на част от предметите (коланни токи и украси) показва присъствието на гарнизони и военизирано население в крепостите

по средното течение на р. Марица през VI и VII в. Те изпълняват охранителни и защитни функции по основния път през балканските провинции за Адрианопол и Константинопол. Отсъствието на редовни археологически проучвания не позволява да се изкаже определено становище за етническата принадлежност на обитателите им. Някои находки подсказват възможно присъствие на славяни. За съжаление не може да се съди в качеството на какви присъстват: федерати или новонастанило се население.

16. Калъпи за метални накити и коланни украси (VI-VII в.) от Южна България. – Археология, XLV, 2004, кн. 1-2.

В работа се разглеждат два калъпа за отливане на накити. Единият е от района на Болчар, землище на с. Горна Секирна, Брезнишко (Исторически музей-Перник, инв. № 1/ 1960). Изработен е от мека скална порода. От връзаните предмети може да се съди, че е имало още една симетрична част. В него са били отливани, накити и украси, носени от жени: обеца, чието кръжило наподобява пресукани телове, висулка за огърлица и цилиндроконичен предмет, вероятно тяло на звънче. За четвърти предмет може да се съди по частично запазен леячен канал. По тези канали и връзаните изображения има следи от нагар – свидетелство, че калъпът е бил използван. Калъпът е намерен извън археологическа среда и датирането му е на базата на аналогии. Те са от V-VI и VI век. Аналогиите са както от обекти както в провинциите, така и извън територията на Империята. В конкретния случай известни данни за датиране (*terminus ante quem*) предоставят най-късните монети от късноантичните обекти по Болчар: средата на VI в.

Втората публикувана находка е от района на Източните Родопи. Представлява лицева част на двустранен калъп за отливане на коланни украси и гарнитури. Изработен от фрагмент от късноантична тухла. Няма следи от използване. Врязани са изображенията на три типа апликации: “Т” – образна, симетричнощитовидна и частично е запазена долна част (?) на апликация с паралелни страни и неправилен овален завършек. Аналогични на тези изобразени апликации са известни като части на коланни гарнитури от Северна България и Добруджа: Плочата (Кайлъка), Плевенско, Садовско кале, Пятра Фрекъцей, окръг Тулча и др. Всички аналогии са от VI – началото на VII в. Като цяло те са редки в земите на юг от Стара планина. В последно време стават известни все повече подобни находки в областта южно от р. Марица и по нейните десни притоци. В повечето случаи произлизат от обекти, интензивно обитавани през IV-VI (респ. VII) в. Датирането на последните им хоризонти може да послужи за *terminus ante quem*. Тъй като украсеният с метални апликации колан в споменатия период е бил характерен за професионални войни или военизирано население, то трябва да се постави въпроса за причините, поради които в тези крепости присъстват такива части и групи население. Вероятно то е свързано с охраната и отбраната на околностите на Адрианопол и основният път, пресичащ по диагонал днешните български земи към столицата на Империята. Тези малки крепости вероятно са разрушени или изоставени през 80-90-те години на VI в. вследствие на аваро-славянските походи в Тракия и посока Елада или най-късно в средата на второто десетилетие на VII в. при големия аварски поход към Константинопол.

17. Хуните на юг от Долния Дунав. – В: Прабългарите и техните съседи през V-X век. Варна, 2004, 5-9.

Изведена е кратка характеристика на образци на материалната култура (най-вече – украшения и принадлежности към облеклото) от времето на хунската доминация в Източна и Средна Европа. Посочени са представителни обекти и находки от днешните български земи и техни аналогии, датирани според аналогии с утвърдени в европейската наука паралели.

18. Коланът в Южнодунавските византийски провинции през VI-VII в. – Acta Musei Varnensis. Българските земи през средновековието. Международна конференция в чест на проф. А. Кузев. Варна. III-2. 2005. 7-17 (в съавт. с К. Трендафилова).

Работата е посветена на една малко изследвана група метални находки от периода VI-VII в. – частите на колана: токи, апликации и накрайници. Непрекъснато увеличаващият се техен брой налага специално изследване на отдавна дефинираните в специализираната литература типове токи: “Sucidava”, “Salona–Histria”, “Papa”, “Sirakus”, както и на други елементи на колана – накрайници, апликации, гайки, приспособления за окачване на чантички, ножове и т.н. Натрупаното количество такива находки в музейни фондове, сбирки и частни колекции вероятно ще доведе до корекции в смятани за утвърдени становища относно произхода им и районите на разпространение.

Токите тип “Sucidava” са най-разпространени. Вероятно те са били носени от обикновени войници и (или) военизирано население, обитавало укрепените населени места във византийските територии на юг от Дунав. Появата им може да се постави в началните десетилетия на VI в. и използването им продължава до последните му десетилетия.

Броят на токите тип “Salona–Histria”, “Papa”, “Sirakus” е значително по-малко. Началото на тяхното разпространение може да се постави в самия край на VI – началните десетилетия на VII в.

Разглежданите типове токи са разпространени основно в ранновизантийска среда и са една от характеристиките на обекти от това време.

Основавайки се на сравнителен материал и нумизматични данни, появата на многосъставните колани (със странични висящи ремъци, апликации и др.) трябва да се постави в десетилетията в средата на VI в., като тяхното най-голямо разпространение е във втората половина на века.

Броят на разглежданите находки от териториите, намиращи се под контрола на Византийската империя, приспособленията за производство и разнообразните техники на изработване налагат мнението, че разнообразните типове токи и коланни накити са произвеждани в южнодунавските земи и от тях са били разпространявани в по-близки и по-далечни райони.

19. Гроб с колана гарнитура (втора половина на VI в.) край Рупките, Чирпанско. – Археология, XLVI, 2005, 1-4, 161-170 (в съавт. с К. Трендафилова).

При спасителни разкопки по трасето на АМ „Тракия” е проучена част от некропол (над 100 гроба), свързан с ранно-византийската крепост на хълма „Калето” (Карасура) до Рупките, Чирпанско. Сред гробовете особено изпъква гроб

№ 12, в който починалият индивид е положен с богато украсен колан (препасан около талията).

Гробът е вкопан в стерилния терен, добре очертаващата се яма е с правоъгълна форма, в горните е пластове е разчистен череп от дребно преживно животно. Скелетът е по гръб, костите на ръцете са покрай тялото. Погребаният индивид е израсъл (ок. 40 годишен, ок. 170 см висок).

Коланът се състои от основен ремък, опасан около талията, обкован с бронзови украси, четири по-тънки странични, закачени към него ремъка и чантичка, закачена отляво. Това е един от малкото случаи (на юг от Дунав) на такава находка *in situ*. Гарнитурата от украси за колана се състои от 14 бронзови елемента и 20 медни габъра, разположени по двойки в страничните и задната част на колана.

Украсите (без габърите) са отлети, вероятно като един комплект и несъмнено са част от гарнитура, носена единствено от индивида, при който е намерена.

Условията на намиране позволяват пълна реконструкция на колана, която е предложена в статията. Намерените отдясно на таза тока, накрайник, гайка, огниво и кремъчни пластини позволяват възстановката и на чантичка, закачена за основния колан. Пак там чрез вретеновидно приспособление е бил закачен и нож.

Аналогиите се откриват на Балканския полуостров, на Крим и Северен Кавказ. Те (както и тази от Рупките) са съпроводени със синхронни монети – от трето-четвърто десетилетие на VI в.

Хронологичните граници на находката (респективно – и на некропола) са в рамките на втората половина на VI – първа четвърт на VII в. (т.е. – синхронен на фаза „D” от обитаването на крепостта „Калето”). Тази датировка се вписва напълно в рамките на аналогични находки – от Садовско кале, Кайлъка-Плочата край Плевен, Пятра Фрекъцей-Берое и Калатис-Мангалия (в Северна Добруджа).

Анализът на известните материали (от византия и съседни територии) позволява да се твърди, че коланите със странични ремъци са известни във византийски области преди появата на аварите и вероятно те са отличителен белег на определени социални групи. В конкретния случай притежателят на колана вероятно е лице от военно-административната йерархия, свързано с важното местоположение на населеното място – разклонението към Анхиало-Месемврия от главния път, водещ от Сердика - Филипопол към Адрианопол и столицата Константинопол.

20. Археологически проучвания в околностите на с. Кошарево, Брезнишка община, през 1998-1999 г. – В: Приноси към българската археология, III-IV, 2006, 21-40.

В пълен обем са представени резултатите от двете археологически кампании в землището на с. Кошарево, Брезнишко. Бяха регистрирани нови археологически паметници, проведено бе сондажно проучване на крепостта в м. Тепето и бе изследван некропол в м. Извор.

При първата кампания бе направена актуализация на състоянието на известните археологически обекти. Бяха регистрирани и нови от периода IV-VI в.

Основните резултати от Сондажите показват три периода на обитаване на м. Тепето: през ранножелязната епоха; през III (евентуално и част от IV в.) и през ранновизантийския период (IV-VI в.).

Най-много данни са придобити за последния период, когато е изградена крепост с масивни сгради във вътрешността. Склоновете и подножието на възвишението Болчар са били сравнително гъсто заселени. Населението е практикувало различни занаяти: добив и обработване на желязо, обработване на цветни метали и изработване на накити, изработване на костени изделия, производство на строителна керамика. За всичките тези дейности има както преки (полуфабрикати, калъпи, производствени отпадъци, тухла с надпис и т.н.), така и косвени (сведения за пещи) доказателства. Животът вероятно е продължил и през първата половина на VI в. (според монетни находки). За причините за прекратяване на живота засега няма данни.

Особен интерес представлява проучвания в м. Извор некропол. Проучени са 29 гроба. Регистрираните особености на погребалния обряд: ориентацията на гробовете на северозапад, положението на скелетите и присъствието на индивид с изкуствена деформация на черепа, използването на огъня и обряда, поставянето на храна в гроба, позволяват да се направи извода, че населението не е свързано с местни традиции. Същият извод се прави и при сравнителния анализ на предметите, намерени в гробовете. Аналогии на някои от тях се откриват в земите по средното течение на р. Дунав, където до 50-60-те години на V в. съществува полиетничната „Атилова държава“. Сътресенията около нейното рухване вероятно са довели до емигриране на групи население в земите на юг от Дунав (провинции на Византийската империя). Някои от наблюденията и паралелите на отделните предмети показват близост с кръга на т. нар. „източногермански“ паметници, докато други особености на погребалния обред (например - многобройните останки от огън) не са добре изследвани и проследени археологически и е възможно да дадат основания за друга етническа интерпретация.

21. Нови постъпления на метални накити от V-VI в. във фонда на ИМ – Перник. – Известия на РИМ-Кюстендил, XIII, 2007, 381-392 (в съавт. с К. Трендафилова).

Разгледана е група находки постъпили през последните години в ИМ – Перник. Това са предимно метални принадлежности към облеклото.

Токите се с неподвижна, отлята заедно с рамката плочка. Част от тях се отнася към типа “Сучидава”, разпространени на Балканите през VI в.

Апликациите формално и типологично принадлежат към същата група коланни накити. Предполага се, че комплектоването на колана е от катарам и срещулежаща апликация с един и същ орнамент. С публикуването на тези екземпляри постепенно се запълва картината на тяхното разпространение на юг от Стара планина и се набелязват характерни регионални особености, свързани с местна производствена активност.

Орловата глава, интерпретирана като част от катарам тип “Калиакра” е първата находка, произлизаща от Западна България.

Фибулата, доближаваща се по ред белези до типа “Виминациум”, намира своите паралели на хълма Кракра. Най-вероятната и датировка е в рамките на V в.

S-овидните закопчалки за колан се датират също в V в. и се свързват с германски (готски) етнически групи.

Дали тези предположения ще се оправдаят могат да покажат само бъдещи находки от затворени комплекси.

22. Коланна гарнитура от втората половина на VI в. от околностите на с. Драгоево, Шуменско. – В: *Studia in honorem Aleksandrae Dimitrova-Milcheva. Югоизточна Европа през античността (V в.пр. Хр. - началото на VII в. сл. Хр.)*, В. Търново, 2008, 502-511 (в съавт. със С. Стойчев).

Публикувана е коланна гарнитура съхранявана във фонда на Регионалния исторически музей – Шумен, намерена случайно в землището на село Драгоево.

Видовете и типовете украси, които са представени, както и ограничения брой подобни находки на територията на днешна България и в съседните земи, я правят твърде интересна за специалистите въпреки несигурността в пълнотата и.

В сегашния си вид гарнитурата се състои от 13 части: рамка на тока, голям ремъчен накрайник, четири по-малки накрайника от един и същи тип, три други накрайника (от два типа) и четири апликации, три от които са от един и същи тип. Всички предмети са отлети от един и същ материал – т.нар. бял бронз, покрити са с качествена тъмно-сива патина. Отливките са с високо качество, външните ръбове са старателно огладени и подчертани, единствено част от ажурните отвори не са съвсем старателно почистени. Еднаквият материал, особеностите в отливането, начинът на закрепване несъмнено говорят, че са части от един комплект накити, изработени по единен модел и от един майстор.

Представените типове имат аналогии както във византийски земи, така и в райони, намиращи се под византийско влияние – важни във военно отношение, където са разположени гарнизони или византийски наемници (Кримския полуостров и районите северно от Кавказкия масив). Някои имат паралели в Източното Средиземноморие.

Поради отсъствие на други данни, датирването е направено въз основа на паралели (от пределите на Византия и съседни земи) и находката е отнесена към втората половина на VI в.

23. Данни за производство на сграфито керамика в Месемврия в края на XII – XIII в. – In: *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis. Suppl. V. Sofia. 2010, 745-756.*

В статията са представени материали от археологически проучвания през 2006 г. на територията на Стария град на Несебър – на неговия североизточен бряг. Проучената площ е малка, но средновековните пластове не са нарушени и предоставиха възможности и за страгиграфски наблюдения. Към периода XII-XIII в. се отнасят и няколко вкопани съоръжения. В тяхното запълване, както и в средновековния пласт се намериха голямо количество керамични триподи с петна от глазура (цели и фрагментирани - над 90), кухи глинени изделия с форма на пресечен конус (3), фрагменти от съдове със светла ангоба и врязана украса (сграфито), но без глазура (над 80 фрагмента) и дефектирала продукция (разкривени устия и неестествено издути стени от гърнета). Тези находки са красноречиво доказателство за производството на луксозни трапезни изделия в Месемврия. Функционирането на производствения център вероятно трябва да се ограничи преди края на XIII в., тъй като върху същия терен е обитаван (фиксирано жилищно ниво с домакинска пещ), над него има следи от масиран пожар и впоследствие се развива некропол, използван сравнително дълго време (има

застъпени гробове), като един от по-ранните е датиран с монета на цар Иван Александър.

Триподите са еднообразни, с почти еднакви размери, като всички са били използвани поне веднъж, при някои върху отчупените върхове на крачетата има глазура.

Доколкото може да се съди по фрагментите от съдове без глазура - репертоарът на формите е сравнително богат: чинии, блюда, купи, чаши, кани, стомни. Отворените форми са украсени отвътре, затворените – отвън. Украсата е предимно геометрична. Глазурите са с различен цвят – жълта, златиста, кафява, зелена, преливаща от зелено в кафяво.

При разкопките на този и на други участъци (например – на ул. „Крайбрежна“ през същата година) са намерени десетки дъна и стотици фрагменти от съдове с подобна украса и глазури. Голям брой находки с аналогични черти се съхраняват в музея “Старинен Несебър”. Материалите от Несебър се различават ясно от синхронните изделия от друг черноморски град – Созопол, където също е регистрирано производство на луксозни трапезни изделия. Специфичните черти на публикуваните материали дават основание да се предложи и определението „месемврийско (несебърско) сграфито”.

Резултатите показват категорично, че производството на луксозна трапезна керамика е един от развитите занаяти в средновековния град през споменатия период, когато той е в икономически просперитет.

24. Археологически проучвания на средновековни обекти по южното българско Черноморие през 2006 и 2007 г. – Известия на народния музей – Варна. XLIII (LVIII), 2007, Варна 2009, 86-109.

Представят се предварителни резултати от разкопки на три обекта по Южното Черноморие от периода VII – XIV в. В два от случаите (в Стария град на Несебър и на п-ов Урдовиза в гр. Китен) обектите са многослойни и са регистрирани отлагания и структури от класическата, елинистическата епоха, ранновизантийския период и различни фази на средновековието. Обектът в м. Буджака – Сулинярия южно от гр. Созопол е християнска църква.

Единият участък в Стария Несебър („Гранична полиция) е малък, но той предостави стратиграфски данни за средновековния период, когато е бил най-интензивно обитаван. Разкрити са вкопани съоръжения и археологически структури от различни фази: X-XI в., XII-XIII в., хоризонт на обитаване от XIII-XIV в., некропол от втората половина на XIV-възможно начало на XV в. От периода XII-XIII в. са разкрити структури, свързани с керамично производство, за което се съди по приспособления, използвани в пещите (керамични триножки и кухи пресечени конуси) и фрагменти от съдове с украса в техника сграфито, но без глазура (полуфабрикати). От некропола са проучени 18 гроба, тяхното датиране е въз основа на накити и монета на цар Иван Александър. Гробовете нарушават добре изявен пласт с пепел, въглени и горели материали, като той може да се свърже с драматичните събития, сполетели града през 5⁻¹⁰ или 6⁻¹⁰ десетилетие на XIV в.

В *участъка на ул. „Крайбрежна“* са разкрити останки от пещ за строителна керамика (възможно свързана с изграждането на базиликата „Св.

Богородица Елеуса”), части от сгради с каменни стени, вероятно построени и използвани през VI в., част от некропол, възникнал на това място през VII в. Данните за живота през средновековието са от частично запазени напластявания и най-вече от повече от 20 ями с различен характер. Някои от тях съдържат многобройни и разнообразни импортни и местни керамични изделия (глазирани белоглинени и сграфито съдове), други – дефектирала при изпичането продукция. По предварителни данни тези съоръжения са от периода XI-XIII в. Обработването на материалите не е приключило и уточняването на хронологията предстои.

Южно от гр. Созопол напълно е проучен триапсиден кръстокуполен християнски храм и параклис (крипта). Строителството на църквата се отнася към средната/втората половина на X в. (според монета на Йон Цимисхий) и използването и е през следващите 150-200 години. След като е претърпяла основен ремонт, до нея от юг е долепена нова църковна сграда (едноапсидна), в която са проучени зидани гробове, покрити с масивни каменни плочи. Гробове са разкрити в наоса на църквата и в нейния притвор. Има данни за такива и в прилежащите парцели, за съжаление унищожени при строителството. Характерът на този християнски комплекс (на повече от 4 км от града) не може да се бъде установен поради плътното застрояване на околните терени и нарушаване на оригиналната среда.

При проучването на *крепостната стена на полуостров Урдовиза* са получени данни за обитаването на полуострова през различни епохи. Най-ранният пласт е с материали от V-IV в. пр. Хр. Теренът е обитаван през V в. сл. Хр., за което се съди по регистрирано подово ниво с разнообразни керамични материали – тара, кухненска и импортна трапезна керамика. Този пласт е „запечатан” от строителното ниво на крепостната стена. Тя е изградена в началото на VI (вер. при управлението на Анастасий I), като обитаването е продължило през целия VI и първите 2-3 десетилетия на VII в. Керамичният материал говори за активен търговски обмен, като предстои уточняване произхода на импортните изделия. Основна част от културните напластявания се отнася към средновековието. Те са образувани вследствие на две (?) преустройства (вер. през X и XII-XIII в.). Вероятно през XIV в. крепостната стена вече не функционира – до вътрешното и лице са долепени гърнчарски пещи, а до външното – изградени паянтови жилищни помещения с пещи.

25. Metodi Daskalov, Snezhana Goryanova. Early Christian Architectural Complex in Sofia. – В: М. Ракоција (Ed.) Ниш и Византија”, VII, 2009, 152-162. (в съавт. със С. Горянова).

В доклад, изнесен на VII Международен симпозиум по християнска археология „Ниш и Византия” са представени основните резултати от спасителните разкопки на раннохристиянския комплекс в софийския квартал „Лозенец”. Проучена е площ около 900 кв. м.

Изложени са данните за строителната история и периодизация на разкритите архитектурни останки:

- еднокорабна църква с широка и дълбока апсида, построена в четвъртото десетилетие на IV в., функционирала до първото десетилетие на V в. Изоставянето и е свързано с хунските атаки от 407-409 г.

- изграждане на комплекс, включващ оградено със стена пространство; обемни кули в северозападния и североизточния ъгъл (на 52 м една от друга); трикорабна едноапсидна базилика, долепена до северната оградна стена (34 м –

дължина, 16.80 до 17.40 м - широчина), с нартекс и конха към юг (с останки от мартириум); просторен атриум с портици пред западната фасада (с настилка от бипедални тухли); сгради, развиващи се на юг от базиликата и атриума. Комплексът е планиран и осъществен по единен замисъл в не особено продължително време. Градежът е в опус микстум. Намерени са части от мраморни архитектурни детайли: колонки, первази от прозорци и врати, мраморни облицовъчни плочи (вероятно – подови и стенни); in situ е разчистен фрагмент от стенопис – част от фриз с геометрични и растителни (?) мотиви.

- В замисления си вид комплексът е функционирал и през 70 и 80-те години на V в. След това постепенно настъпват промени – преграждат се помещения, отварят се нови входове, изграждат се нови настилки. Вероятно към края на първата половина на VI в. настъпват нови промени – в оградено пространство на юг от базиликата са изградени гърнчарски пещи и помощни съоръжения. Произвеждани са битови съдове. Част от продукцията е с глазура. В тази роля комплексът съществува до 614/615 г. Краят е отбелязан с колективна монетна находка. Напуснат е във връзка с аваро-славянските походи към тесалоники.

Проведеното геофизично проучване показва, че значителна част от комплекса е запазена на юг и общата му площ е около 2 700 – 2 800 кв. м.

26. Археологически изследвания в землището на град Китен. – В: Х. Ангелова (съст. и ред.) Пилотен проект Китен: Икономическа оценка на непазарните ползи от културното наследство. Изд.: ЦМИАЕ, 2008, 11-22 (в съавт. с К. Панайотова).

Обобщени са резултатите от три археологически кампании (2006 – 2008 г.). Най-ранното обитаване е в периода V-IV в. пр. Хр. Красноречиви данни за това са импортна чернофирнисова керамика и амфори, вероятно от Хераклея и Тасос. С това време засега не могат да се свържат останки от градежи.

Значително по интензивен е животът през V в. сл. Хр. Документирано е ниво на обитаване (останки от жилища и отоплителни съоръжения), голямо количество характерна битова керамика, лампи и амфори. Датировката е надеждно обоснована със серия монети от края на IV и V в.

Установено е, че крепостната стена е построена в самото начало на VI в. Разкрито е почти изцяло вътрешното лице на крепостната стена и останки от две правоъгълни кули (на 28-29 м една от друга). Строителното ниво „запечатва” пласта с материали от предишните десетилетия. Според монетите обитаването е продължило през целия VI и началните десетилетия на VII в. Културният пласт е със значителна дебелина. Движимите материали са многобройни и характерни – голямо количество амфори с различен произход, червенолакова импортна керамика, местни и импортни лампи, стъклени съдове.

Полуостровът е обитаван през IX и X в. От това време засега не е регистриран културен пласт, но има достатъчно красноречиви находки: фолиси на Василий I и Лъв VI, фрагменти от импортни (константинополски) белоглинени глазирани съдове.

Със следващият средновековен период се свързва значителен културен пласт (до 1.10 м). Вероятно в края на XI – началото на XII в. крепостната стена е основно ремонтирана. Импортните материали (амфори и сграфито-керамика)

свидетелстват за активна търговия, свързана с корабоплаването. Потвърждават се данните на Идриси за „голямото пристанище Оркуиза“.

Вероятно в края на XIII и през XIV в. крепостната стена и кулите вече не функционират като фортификационно съоръжение – в северната кула се разполагат жилище с пещ, до вътрешното лице на стената са долепени пещи за изпичанет на съдове (вероятно и глазирани според находките на характерни конуси и триподи).

27. Теренни археологически обхождания в землището на гр. Китен. - В: Х. Ангелова (съст. и ред.) Пилотен проект Китен: Икономическа оценка на непазарните ползи от културното наследство. ЦМИАЕ. 2008. 23-29 (в съавт. с К. Панайотова).

Представени са обобщени резултати от проведено обхождане за регистриране на археологически обекти в землището на гр. Китен, община Приморско в рамките на проект, финансиран от ЕС.

Регистрирани са 12 археологически обекта: могилни некрополи, отделни могили и селищни обекти.

Могилните некрополи са от характерните за района на Странджа малки по размер каменно-землени могили.

Отделните могили са с значително по-голям насип и вероятно датират от предримската епоха .

Селищните обекти са от ранно-византийския период (IV-VI в.), като при два от тях има данни за сравнително масивни градежи, а единият със сигурност може да се интерпретира като раннохристиянска църква.

28. Спасителни археологически разкопки на къснобронзов обект в землището на с. Чепинци, общ. Рудозем. – В: Рудозем и околностите му – археология, етнография и история. София. 2008, 16-39 (в съавт. с К. Лещаков, Н. Козарев, Н. Тодорова).

В работата са изложени наблюденията от проведени спасителни разкопки край с. Чепинци във връзка със строителството на пътя за Ксанти. Освен останки от постройки (ханове) от XVIII-XIX в. е проучено и съоръжение (каменно-землен насип), което може да бъде датирано в края на Късната бронзова епоха (XIII в. пр. Хр.). Основание е красноречив керамичен ансамбъл, включващ фрагменти от съдове, украсени в специфичните за края на КБЕ техники: фурхенших и кербшнит. Подобни комплекси за редки в Родопската област.

Характерът на съоръжението остана неизяснен, поради ограничения характер на проуването, но регистрирането на специфичния керамичен комплекс дава основание да се твърди, че проходът (по пътя към Егейското крайбрежие) е бил използван през Късната бронзова епоха.

29. Християнски храмове и некропол (X-XII в.) в околностите на Созопол. – Археология, L, 2009, 1-2, 91-108. (в съавт. с К. Трендафилова).

Аварийното археологическо проучване бе предизвикано от заявени намерения за строителство в рамките на частен имот и има за цел да установи характера и хронологията на архитектурните останки, регистрирани през 2004 г.

В резултат на проучването е разкрит архитектурен комплекс от два християнски храма. Първият е със запазени размери 13 м (запад-изток) на 10.50 м (север-юг). Оста на храма е с ок. 28° отклонение към юг. Градежът е от блокове, ломени камъни, споени с едрозърнест бял хоросан, със старателно оформени външно и вътрешно лице. Страниците на входовете и стълбовете във вътрешността са изградени от каменни блокове-сполии, между които 4 надгробни плочи с надписи от елинистическия некропол. Вътрешните лица на дъгите на апсидите са иззидани от обработвани и напасвани на място варовикови блокчета. Покритието е с плоски и извити керемиди.

Храмът се отнася към типа триапсидни кръстокуполни църкви със свободни стълбове. Запазената ширина на притвора е 2.60 м, като е документирана източна страница на вход откъм юг. Няма данни за изгледа на западната фасада. Установен е вход, водещ направо в наоса от север. Преминаването от притвора в наоса е ставало чрез триделен вход. Между входовете са регистрирани две ниши, вероятно посветени на патрона на храма и на друг светец. Носещите масивни зидани стълбове отстоят един от друг на 3.40-3.50 м и потвърждават издигането на купол над централната част на наоса. В запълването на вътрешността бяха намерени големи фрагменти от зидарията на полусферичния купол и полуцилиндричните сводове. Олтарното пространство на централната апсида е отделено с ниско стъпало. Вътре в нея има добре изразено друго “стъпало” – синтрон с ширина. Отвън по дългите стени е имало по 3 лизени, които предполагат разчленяване на фасадите с т.нар. „слепи ниши”.

Подът в наоса е подложка от средни и дребни по размер ломени камъни, споени и замазани с бял хоросан. При всички входове към наоса са били оформени прагове. На места по външната фасада е запазено обмазване на фугите с розов хоросан, а във вътрешността са запазени участъци, измазани с фина бяла хоросанова мазилка. От олтара произхождат фрагменти от втори пласт бяла мазилка (с растителни примеси), оцветени в червено-кафяво, синьо-зелено и черно. Храмът е имал и остъклени прозорци – най-малко три по протежение на северната стена, вписани в слепите ниши, както и в централната и южната апсида.

Изграждането на кръстокуполния храм се поставя в границите на X в. Към това време се отнася разпространението на архитектурния тип. В хода на разкопките бяха придобити и други конкретни данни за датиране: вградена в куполната конструкция характерна за X в. амфора и анонимен фолис клас А1 (отс. 970-976 г. – по времето на имп. Йоан Цимисхий).

Вторият храм е долепен до южната стена на кръстокуполната църква. Това е еднокорабна църква с полуцилиндричен свод. Разкрит е един добре оформен вход от юг и северна страница на вход от запад. Църквата има добре изразена дълбока апсида с ширина 3 м. Запазената дължина на сградата е 11 м, ширина – 5 м. Южната стена е разчленена от три лизени (на 1.90-2 м една от друга). Под настилка в олтарната част са намерени характерни керамични фрагменти – от белоглинен глазиран съд с шампован медальон върху дъното и от извита белоглиненна глазирана облицовъчна плочка от фриз (характерни за X в.), което позволява относителното датиране на пристройката, както и да се предположи, че това е направено след основен ремонт на кръстокуполния храм.

Разкриването на зидани гробове под масивната подова настилка позволяват пристроеният храм да се определи по замисъл и предназначение като крипта. Под настилка са разкрити 3 зидани гроба. И при трите от запад за полагане на главата са изградени своеобразни апсидни ниши. При два от гробовете е констатирано измазване на гробните камери с бял и розов хоросан. В два случая

има под от цели и фрагментирани керемиди и тухли. Погребаните са израсли индивиди с масивни скелети (вероятно мъже).

В олтарната част е документирана настилка от каменни и мраморни плочи. Преминаването към нея е ставало чрез стъпало, по чиято линия в по-късен момент е изградена стена – от камъни и тухли, споени с кал. Преустройство е регистрирано и при западния вход – той е зазидан.

Гробовете са разкрити и в кръстокуполния храм – един пред южния, друг – пред северния вход в наоса (№ 1 и 4). Погребаните са мъже в зряла възраст с изключително масивна костна система. Гроб на дете под 1 год. бе проучен и в северната част на притвора.

Строителството на криптата, преустройствата в кръстокуполния храм и гробовете могат да бъдат поставени в рамките на XI-XII в. Тази датировка се основава на намерените керамични фрагменти от съдове, украсени в техниката на ранното сграфито. Това са най-късните артефакти, намерени при разкопките, позволяващи определяне на горна хронологична граница.

За съжаление околната среда на паметника е унищожена при строителството в съседните имоти и предположението за характера на храма и защо е построен именно там ще бъдат изцяло в сферата на хипотезите.

30. Коланни токи и украси (VI-VII в.) от околностите на Котел. - В: LAUREA. In honorem M. Vaklina. I. София. 2009. 89-102.

Публикувани са метални находки – принадлежности към облеклото и към колана в частност, от Историческия музей в гр. Котел. За една част от тях няма точни данни за място на намиране, другите - са от две планински крепости в едноименния проход: т.нар. Римско кале и крепостта при с. Медвен.

Предметите са различни типове токи (за колан и вероятно за обувки), найкрайници към основен колан, странични ремъци към него.

Токите са от добре познати типове в земите на юг от р. Дунав. Паралелите с добре датирани аналогии сочат достатъчно сигурна датировка в рамките на VI в. Токите тип „Сучидава” са най-разпространени; напоследък броят на публикуваните малки по размер токи се увеличава и това позволява да се направи извод за широкото им използване от населението във византийските провинции.

Ремъчните найкрайници са също сравнително добре познати сред материалите на обекти, датирани сигурно в VI – началото на VII в.

Някои от апликациите също са известни от археологически проучвания и като случайни находки. Преки аналогии на другите не са познати и затова техните паралели (включително – и датирание) са посочени на базата на формални и стилистични прилики.

Находките са от сравнително малко познат в археологическо отношение район. Тяхното публикуване цели както попълване картата на разпространение на определени видове и типове метални изделия, свързани с облеклото, така и натрупване на данни за живота в крепостите по протежение на Котленския проход. Необходимо е да се добави, че проходите в Източна Стара планина са най-краткия път от граничните провинции по долното течение на Дунав към централната част на Тракия и подстъпите към столицата на Империята. В планинските крепости през размирните десетилетия на VI и началото на VII в. са настанени гарнизони и военизирано население.

31. Ранносредновековни находки от Видинско. - В: EURIKA. In honorem L. Donceva-Petkova. София. 2009. 93-106.

Представени са находки от Историческия музей във Видин от периода VII-IX в. Едната група находки са съдове, намерени в м. Четате между днешните села Връв и Ново село, Видинско. Те са известни отдавна и са били няколкократно обект на внимание от страна на изследователите, но са използвани само като сравнителен материал. Съдовете се свързват с ръчно изработваната славянската керамика. Контекстът на тяхното намиране е неизвестен. Възможното датироване се основава на нумизматичните данни за обитаването на крепостите, част от Дунавския лимес. Едни от тях отпадат от организираната система на отбрана през 80^{те} – 90^{те} години на VI в., други – след първите години на управлението на император Ираклий. Съпоставянето на находките от Връв с подобни от района насочва към извод за възможно най-ранно датироване в самия край на VI в.

Следващата находка е част от накит – бронзова отливка с форма на буквата “W”, завършващи със стилизирани животински глави. Функцията му не може да се определи с точност и може да се свърже както с колан, така и с конска амуниция. Аналогии се откриват както в некрополи на в земите по Среден Дунав, сред паметници от типа “Комани-Круя” (Албания) и некропола Дмитриевка (на Северски Донец). Датировката може да се съобрази с предложената дата за съкровището от Ерсеке (Южна Албания) – границата на VII-VIII в. Отсъствието на данни за средата на намиране не позволява да се правят предположения за етническа принадлежност на носителите и.

Третата находка е част от бронзова фибула, отнасяща се към късните варианти на фибулите с подвито краче. При оформянето и има ред особености, които я сближават със серия подобни изделия, характерни за паметници от западната част на Балканския полуостров – Западна Македония, Албания и Черна гора. Там те се датират в рамките на VII – VIII в.

Анализът на представените находки от Видинско позволява да се направят изводи за характера на заселването на славяни в района в самия край на VI – началото на VII в., както и предоставя данни за възможно присъствие на население в периода VII-VIII в.

32. Раннохристиянски комплекс в квартал Лозенец, София. – В: 1200 години Сердика – Средец – София. 2009. 118-136. (в съавт. със С. Горянова).

Статията е предварително съобщение за проучения при спасителни разкопки през 2000 и 2001 г. раннохристиянски комплекс в София (кв. Лозенец-Южен парк). Намира се на около 3 км от Южната порта и на около 400 м от разкрития в подножието на хълма късноантичен мавзолей. При проучванията са установени останки от последователни във времето християнски храмове и производствен комплекс (грънчарска работилница) от втората половина на VI – началото на VII в.

По-ранният храм е еднокорабна църква с дълбока апсида, която е най-запазената част от него. Вероятно е построен в началото на 40-те години на IV в. и функционира и в първото десетилетие на V в. Изоставянето и разрушаването му може да се свърже с хунските набези от периода 407-409 г., които засягат околностите на града.

Веднага след преминаването на тази опасност на същото място е изграден внушителен комплекс (върху ок. 2 800 кв. м): с крепостен зид е оградено

пространство с правоъгълен план, в северозападния и североизточния ъгъл има правоъгълни кули (всяка с площ от 65 до 70 кв. м), като стената между тях е с дължина 52 м. Отвътре до нея е долепена трикорабна едноапсидна базилика с притвор (дължина с притвора – 34 м, ширина 16.50-17 м), атриум с портици (с масивни колони и капители) пред западната фасада. Южно от него се развиват масивни сгради. Комплексът е замислен като едно цяло и е изграден в продължение на не много дълъг отрязък от време. Разкрита е част от канализационната система. През първата половина на VI в. са осъществени преустройства: до вътрешното лице са долепени масивни пиластри за подсилване на оградната стена, отворени са нови входове в храма, преградени са някои от помещенията, на по-високо ниво са направени тухлени настилки. Отпадъците от ремонта (включително фрагменти от мраморни архитектурни детайли, големи количества мазилки, покривни керемиди) са използвани за повдигане нивата в кулите.

В следващите десетилетия южно от базиликата се развива гърнчарско производство – в оградено със зид на кал пространство са разкрити са две гърнчарски пещи. Произвеждани са битови съдове, като част от продукцията са трапезни съдове с глазура. Производителите обитават помещенията южно от атриума и кулите, чиито приземия са разделени на малки клетки с паянтови зидове. Този производствен център функционира до средата на второто десетилетие на VII в. Напускането е документирано от колективна монетна находка с най-късни монети от IV година от управлението на император Ираклий. Тази дата се потвърждава и от аналогични фолиси, намерени под разрушенията в атриума. Окончателното изоставяне на комплекса е във връзка с големите походи на авари и славяни към Тесалоники.

Проведеното геофизично изследване на терена дава предварителна представа за размерите на комплекса и разположението на сградите.

При разкопките са намерени над 2 700 находки от глина, камък, метал и стъкло, голяма част от които са монети.

33. Ранносредновековен колективен гроб със сребърни коланни гарнитури от Гледачево, Радневско. – Археология, LI, 2010, 3-4, 78-102. (в съавт. с М. Тонкова).

При разкопки на обект от късножелязната епоха е проучен гроб с 4 скелета: на млад мъж, юноша и две деца. В него са намерени накити, коланни гарнитури и предмети, свързани с бита, нехарактерни за района и като цяло – редки в рамките на Балканския полуостров.

Със Скелет 1 се свързва златно сферично копче, поставено сплескано в устната кухина. Възможно е да изпълнява функцията на „хароонов обол”.

Около талията на Скелет 2 са намерени 9 сребърни части от коланна гарнитура: тока, неподвижна гайка, накрайник, 3 подковообразни апликации, 3 апликации с халки, а в горната част на гръдния кош - 4 сферични златни копчета. Върху лицевите повърхности на накрайника и неподвижната гайка има дълбоко връзан „S”-виден орнамент с плътна позлата. Върху обратната страна на големия накрайник е издраскан графит – изправена човешка фигура с висока „шаманска” (?) шапка. Токата и апликациите са били захващани с нитове с полусферични глави. Железен нож (със сребърна украса за ножница), огниво и кремъчни пластини, поставени в торбичка с костени пластини, са намерени между фемуриите.

Върху Скелет 3 е поставен колан с 8 сребърни елемента (тока, неподвижна гайка, накрайник, 4 правоъгълни апликации, както и 2 такива с халки). Използвани са също нитове с полусферични глави. Върху лицевата страна на неподвижната гайка е врязан графит. Погребаното момче е носело на врата си златна висулка с форма на колело със спици или корабен рул. При черепа е намерено златно сферично копче. Зад черепа има метални останки от дървено ведро – 2 железни обръча и дръжка.

Със Скелет 4 не могат да се свържат никакви находки.

Най-близките аналогии на коланните украси са в днешна Североизточна България, където през последните години са намерени също в гробове (кв. Дивдядово и Кабиюк, Шуменско). Известни са и отделни откъснати от археологическа среда украси. В гробове са познати още от *Tîrgșor* при Плоещи и *Someșeni* до Клуж-Напока в съвременна Румъния.

Намерените в гроба в Гледачево коланни украси имат паралели в две съкровища от съвременна Албания – Врап и Ерсек. Общото е в структурата на коланите – от един основен ремък, с тока и масивен накрайник, така и отделни елементи: формата и начина на изработване на токите, използването на нитове с полусферични глави, апликациите с подвижни халки и подковообразни апликации. Аналогии има и при орнамента - „S”-видни мотиви (познат и от коланните украси от Кабиюк и една случайна находка с неизвестно местонамиране). Те снемат съмненията за „автентичността” на съкровището от Ерсек.

Висулката с форма на колело със спици има абсолютни аналогии в степната област на днешна Украйна и Русия. Познати са от Малая Перещепина и Макуховка (Полтавска област), Ясиново (Николаевска област), Большая Орловка (Ростовска област). В състава на повечето от тях има златни византийски монети от средата-втората половина на VII и началните десетилетия на VIII век.

Датирането (*terminus post quem*) на съкровищата от Албания е според контролни щемпели от 40^{-те}-60^{-те} години на VII век върху дъната на съдове от благороден метал. Аналогиите позволяват тя да бъде възприета и за находката от Гледачево.

Картирането на находките и сравняването с карта на разпространение на археологически обекти от периода VII-IX в., свързани с Първата българска държава дават достатъчно основания за свързването им с (пра-) българи. Явно е, че находките от днешна Южна България (Златари и Гледачево) трябва да бъдат свързани с тях.

Друг кръг проблеми е свързан с производството на разглежданите колани. Показателни са част от предметите в състава на находката от Врап: повредени и незавършени изделия показват, че е била собственост на майстор-ювелир. Дали той е работел в близко разположен градски център (например Дуръс-Дирахион), или е бил „пътуващ”, е въпрос, на който не може да се даде еднозначен отговор.

Географското разпространение в рамките на Балканския полуостров насочват към извод за два възможни производствени центъра – единият в източните, а другият - в западните му части. Голямата близост на някои от елементите и орнаментите свидетелстват за близко родство и за общ произход. Коланни украси с такива характеристики не са известни от сигурна „византийска”, „степна” или „аварска” среда. В този смисъл могат да бъдат определени като „балкански феномен”. Свидетелство за производство е една случайна находка от района на Войвода, Шуменско – оловен модел за апликации с растителен орнамент, много близък до известния от Врап. Екземплярите от днешна Североизточна

България дават основание да се предположи местно производство за задоволяване потребностите на определен социален кръг от скъпи и луксозни изделия, така и на техни реплики от неблагороден метал.

В годините на управление на хан Тервел в българската държава има постоянен приток на благородни метали (плащания от страна на Империята), който е дал възможност на по-високите социални групи да го „влагат” в престижни и представителни изделия. Тази потребност вероятно е довела и квалифицирани производители. Присъствието майстори-ювелири в рамките на Първата българска държава в годините на „дружески отношения” е едно приемливо обяснение за разпространение на предмети от разглеждания кръг.

Какви са погребаните в колективния гроб, защо този той се появява в този район на Тракия? Общите черти на погребалния обред и разпространението на подобни украси в земите на Първата българска държава дават достатъчно основания конкретният гроб (и предполагаемия гроб от Златари) да се обвърже с нейно население. Малко вероятно е младите индивиди да са участници във военен поход. Районът е част от „областта Загоре”, която в годините на хан Тервел е отстъпена от Империята. Там вероятно се настаняват административно-военни ръководители, военни части (възможно и техни семейства), както и по-големи или по-малки групи население. Допуска се, че погребаните в Гледачево са част от това присъствие, починали при обичайните за епохата масови заболявания или станали жертва на внезапна промяна в двустранните отношения, за които има данни в писмените извори.

Под печат:

Монография:

34. Колани и коланни украси от VI – VII в. (от днешна България и съседните земи). (192 стр. текст и 112 стр. с илюстративен материал).

Металните украси за колан са едни от най-податливите за класифициране и типология находки от периода VI–VII в. Чуждите изследователи са сравнително добре запознати със състоянието на проучванията по проблема в България, но от години в научно обръщение са само няколко заглавия. Личното ми мнение е, че отсъствието на издания от „каталожен” тип е една от слабите страни на археологическата наука у нас.

Аналогични на разглежданите токи и украси за колан са известни от значително по-обширните територии от границите на Византия през VI–VII в. Те са широко разпространени – както в земи, разположени непосредствено до границите на Империята, така и в сравнително по-отдалечени райони. Това е достатъчна илюстрация за търсенето и разпространението на украсените с метални елементи колани. По този начин проблематиката от „български” (съответно – „балкански”) добива европейски измерения.

Появата и разпространението на коланите с метални украси в днешните българските земи съвпада с интензивното възстановяване и строителство на крепости през VI в. Този факт е отбелязан от изследователите у нас и в чужбина. Именно той определя и хронологичния обхват на изследването – времето на съществуване на византийската укрепителна система, обитаването на градовете и селищата и използването на некрополите.

В изследването си поставям *няколко основни задачи:*

- Събиране на максимален брой находки, които имат отношение към структурата и формирането на украсения с метални детайли колан в периода VI–VII в.

- Определяне на функцията на отделните категории находки в комплекти от украси, свързани с колана.

- Поставяне на основите на типологията на отделните видове украси за колан въз основа на известни напълно или частично запазени комплекти от украси в разглежданите райони и други части на Византия. Предложената типология се основава на първо място на функциите, след това – на формални белези, като се отчитат и различните техники на производство. Последното е особено важно за групите на ремъчните накрайници и апликациите.

- Картиране на находките и определяне на основни райони на разпространение. Цели и констатиране на регионални особености.

- Изясняване на основни характеристики, свързани с производството, въз основа на достъпните находки.

- Формулиране на основни изводи, свързани с появата и разпространението на украсените с метални елементи колани в периода VI–VII в.

Териториално настоящето изследване включва днешните български земи и съседните територии, които през VI и VII в. са част от диоцезите Тракия и Дакия. Няма проучване, което да коментира броя на известните обекти от VI–VII в. Някои изследователи споменават дори четирицифрени числа. Естествено, че не от всички обекти има находки на коланни украси. Данните са обединени в приложения **„Анотиран каталог на обектите с находки на коланни украси“**, който е неразделна и важна част на изследването.

В първата част са разгледани вече известните **коланни гарнитури** от днешните български земи и от съседните райони. Ограниченият им брой налага да бъдат привлечени аналогии от други части на Империята и съседни райони. Сравнителният анализ и резултатите показват, че подходът е успешен при изтъкване на общите черти в разпространението на модата на украсените колани (*Таблица 1*).

Следващите части са обособени според видовете (функцията) на коланните украси. За всяка от тях е предложена класификация и типология.

На първо място са представени **токите**. Те са първостепенен и необходим детайл в структурата на коланната гарнитура. Поради големия брой находки, тази част е най-голяма като обем и класификацията е най-разклонена.

В следваща част са разгледани **накрайниците** за ремъци. Възможностите, които предлагат различните техники на изработване, налагат първостепенното им класифициране в групи по този белег. В основата на разделянето им на отделни типове е тяхното място в гарнитурата – дали са част от основния колан или за странични висящи ремъци, за чантички към колана, части от снаряжението и др.

Отделно са представени **апликациите**, като за всеки тип, на базата на конкретни данни и аналогии, е потърсено мястото му в състава на гарнитурата. При някои типове не е достигнат категоричен извод и вероятно само бъдещи находки *in situ* биха спомогнали за точно определяне на мястото им в украсата на колана.

В следващата част са събрани и разгледани **данните за производство** на коланни украси. Това са различни занаятчийски пособия (калпи, матрици и модели), недовършени изделия (полуфабрикати) и коланни украси с видими дефекти (производствен брак). Местата на тяхното намиране могат да бъдат определени като центрове на производство.

Към всяка част, посветена на различните елементи на колана има *Приложения* (с обща номерация от 1 до 90), където според типологията са изброени използваните в изследването находки според съвременното географско наименование, придружена от библиографски данни или инвентарни номера на музея, в който се съхраняват.

В *картите* (с номерация от 1 – 19) са отразени местонамиранията, според номерацията в *Приложенията*. Номерирането на находките в отделните карти, в които са нанесени украси от няколко типа, е в обща последователност.

В края на работата са приложени няколко таблици. В *Таблица 1* са сравнени съставите на повече или по-малко пълни гарнитури, съдържащи аналогични украси. В *Таблицы 2–5* е представено в обобщен вид хронологическото разпространение на видовете и типовете коланни украси според данните от разглежданите райони.

Коланни гарнитури от VI–VII век (състав, типология и териториално разпространение). През VI в. в земите на бившата Източна римска империя (Византия), разположени южно от Дунав, се разпространяват специфични украси, които несъмнено са свързани с колана и с части от военното снаряжение. В известни случаи те са елементи от един и същ комплект, който може да се определи като „коланна гарнитура”. Цели и части от тях са открити при проучванията на некрополи и в ранновизантийските пластове на множество населени места. Те са характерен детайл към облеклото на населението, обитавало византийските провинции южно от Дунав през VI и началните десетилетия на VII в. В сравнително бедните на находки християнски некрополи изпъкват гробовете с инвентар: коланни гарнитури, както и отделни части от тях, което също предизвиква вниманието на изследователите.

В зависимост от броя на елементите и техните функции се разграничават два типа гарнитури: обикновени (опростени) и многосъставни. Включените в първия тип имат само основен ремък с тока и накрайник. Възможно е в някои случаи вместо накрайник (или независимо от него) да е използвана апликация, вероятно монтирана срещу токата. Те могат да бъдат определени като ***опростени***.

Във втори тип могат да бъдат отделени т. нар. ***многосъставни гарнитури***. Те се състоят от основен колан, прикачени към него странични свободно висящи ремъци и допълнителни елементи – апликации, приспособления за съединяване на основния и допълнителните ремъци, както и за окачване на допълнителни аксесоари – чантичка (кесийка) за дребни принадлежности, ножница с нож, вероятно и допълнителни („оръжейни”) ремъци за сабя, меч и др.

От разглежданите области са известни няколко сравнително пълни коланни гарнитури:

На първо място, не само по време на намиране и по представителност, трябва да се постави ***находката от Ак-Алан***. Според сведенията тя е съдържала над 400 солида и скъпи златни украси за колан.

Също представителна и скъпа е ***находката от гроб 5 в могила III при Мадара***, Шуменско. Етническата принадлежност на погребания индивид и датировката са различни според различните изследователи.

Гарнитурата (-ите) от Садовско кале е известна от 30-те години на XX в. Отделните предмети се различават по вида на метала, техниката на изработване и по начина на прикрепване. Част от украсите са от сребърна ламарина, принадлежат към т.нар. касетъчен тип накрайници. Другите са отлети от бронз, като от обратната страна имат петлици с отвор за закачване.

„Гробната находка” от местността Плочата (в днешния парк Кайлъка) край Плевен. Вероятно е от гроб, но за съжаление, не е фиксирано нейното място. Събирането на отделните елементи след разрушаването на гроба поставя под въпрос и пълнотата ѝ. Отделните украси са идентични по материал, техника на изработка и начин на прикрепване към ремъците.

Находка от гроб В-14 на некропола при Пятра Фрекъцей (ант. Берое), окръг Тулча, Северна Добруджа. Между костите на долните крайници на скелета са намерени скупчени множество бронзови коланни елементи. При внимателно разглеждане могат да бъдат разграничени накитите от два комплекта.

Коланна гарнитура, „случайна находка”, от околностите на Драгоево, Шуменско). В сегашния си състав гарнитурата е от тринадесет части. Накитите имат ажурна украса в общ стил. Отливките са с високо качество, външните ръбове са старателно огладени и подчертани, но част от ажурните отвори не са добре почистени. Общите черти подсказват, че разглежданите елементи са части от комплект.

Коланна гарнитура от гроб № 12 на некропола край Калето до с. Рупките, Чирпанско. Гробът е в рамките на некропол с ясни хронологични граници. Напълно сигурни са както състава, така и мястото на всичките елементи върху колана. Към него принадлежат и намерените отляво неподвижна гайка и вретеновидно приспособление с ухо за закачване на нож, както и токичка, гайка и накрайник от чантичка.

Заради пълнотата на прегледа не могат да се отминат и **находките на каменни калъпи от Царичин Град (Юстиниана Прима).** Върху три каменни калъпа са изрязани гнезда за отливане на накити – части за една коланна гарнитура. Един от калъпите е поправян – изрязани са гнездата за нови изделия с характерните черти на първоначалните. Вероятно е използван от един и същ занаятчия. Датирането на находката е с *terminus ante quem* 613/614 г.

Разнообразни са материалите от периода VI–VII в. от некрополите на Апенинския полуостров. Те са отнасени към хоризонти, датиращи от времето преди и след настаняването на лангобардите на Апенинския полуостров (568 г.). „Лангобардските” некрополи имат добра вътрешна хронология, като първият им хоризонт се отнася към последните две–три десетилетия на VI – първо десетилетие на VII в., а вторият съвпада с управлението на император Ираклий.

Многобройни находки, илюстриращи носенето на колани с различен набор от украси, са известни от Южен и Югозападен Крим – част от Византийската империя през VI–VII в. Там също е регистрирано присъствие на военизирано население. Аналогии на всички видове украси, познати от земите на юг от Дунав са известни от некрополите Суук–Су, Керч, Чуфут–кале, Скалистое, Лучистое и др.

В днешна Абхазия чрез археологически разкопки са проучвани няколко некропола – на хълма Шапка, Верхняя Ешера, Цибилуим, в които има гробове с коланни гарнитури и отделни украси.

Със състава си привличат вниманието и т.нар. съкровища от горско-степната зона на Източна Европа. Те имат най-различни интерпретации: „антски древности”, „роски съкровища” и др. След увеличаване на броя им се налагат нови обобщения.

Друг кръг от паметници от Източна Европа с украсени колани са вторичните гробове в насипите на могили. Гарнитурите са поставени в гроба като част от облеклото на воители. В някои от гробовете са полагани и коне, специфична черта, определяща гробовете като „номадски”. Те са обединени на базата на общи черти в

погребалния обред и инвентара в „група Сивашовка”. Идентифицират се с прабългарска група от периода преди похода на хан Аспарух на югозапад.

От гробове, датирани в „Ранноаварския” период в Средна Европа са известни многобройни находки: цели гарнитури и отделни елементи от тях. Те разглеждани като част от „византийския импорт” в тази област. Разделени са на епонимни типове според орнаментацията върху лицевата им повърхност (Мартиновка, Фьонлак и т.н.). „Византийските изделия“ са датирани в самия край на VI – първа трета на VII в. (първи хронологичен период по Е. Гарам), за които има достатъчно точни хронологични репери – монети на императорите Маврикий Тиберий, Фока, Ираклий.

Разпространението на украсени с метални елементи колани на Апенинския, Балканския и Кримския полуостров, Източното Черноморие и областите на Източното Средиземноморие налага мнението за византийски произход и прототипи. Разпространението им в Средна Европа и в степите на Източна Европа е в резултат на контакти с различен характер, вследствие създаването на местни ателиета или привличането на занаятчии за работа на място.

Разгледаните украси се различават по материал и майсторство на изработка и предполагат притежатели с различен социален статус. В последните изследвания не се поставя под съмнение носенето на колани, украсени с метални елементи, както от военни, така и от лица, свързани с административното управление. Носенето на колан с метални обкови (апликации) при всички случаи е демонстрация на определено обществено положение.

Проследявайки районите на разпространение на коланни гарнитури възниква следният въпрос – не е са ли украсени с ремъци и много елементи колани един от белезите на смесена етническа среда? Такава със сигурност се установява в Крим (готско-византийско население), на Апенините – потомците на остоготите на Теодорих (подчинени от Велизарий), местно („романско”) население и настанилите след 568 г. в тези райони лангобарди. Проблемът не може да бъде еднозначно решен и е свързан с интерпретация на много повече черти на културата (погребален обред, характерни керамични групи, други специфични накити и т.н.), а не зависи само от разпространението на украсите за колан.

Различните елементи на коланните гарнитури са разгледани в отделни части на изследването.

Токите (Т) са разделени на групи според конструкцията им.

В Група „А” са отделени токите-рамки. Разделени са на *четири типа* според формата на рамката. Имат широко териториално разпространение и различните типове са характерни за различни периоди в рамките на втората половина на V и целия VI в. Краят на масовото им използване може да се постави в последните десетилетия на VI или границата със VII в.

В Група „В” са обединени токите с неподвижна плочка (излети заедно). Разграничени са *дванадесет основни типа* със съответни варианти. В основата на разделянето е формата и украсата на плочката. Типовете Т. В. I – Т. В. V. са едни от най-характерните и широко разпространени през VI в. украси – токи с гладка плочка, с единични прорези, тип „Сучидава” и типологично близки до него. Отделни варианти се използват и в началните десетилетия на следващия век. Тип Т. В. VI. (тип „Сиракуза”) се появява около границата на VI и VII в., като най-интензивното им използване е през първата трета на VII в. Следващият тип, Т. В. VII., е характерен за първата половина на VII в. Известни са единични екземпляри. Типове Т. В. VIII. – Т. В. X. се появяват през втората половина на VI в. Носят се и през началните две-три десетилетия на следващото столетие. Токите от Т. В. XI. –

Г. В. XII. (заедно със съответните накрайници) са използвани за закопчаване на чантички, закачвани към колана. Разпространението им е в рамките на последната трета на VI – първа трета на VII в..

В Група „С” са включени токите с подвижна плочка, закачена непосредствено за задната ос на рамката. Разграничаването в *четири основни типа* е според формата на плочката и особеностите в орнаментиката, като в тип Г. V. „Varia” са включени единични екземпляри. Най-често са използвани в гарнитури със странични ремъци и приложения с украса в единен ажурен стил. Заедно се тях се датират във втората половина на VI и началните десетилетия на следващия век. Разпространени са основно в днешна Северна България и Добруджа.

В следваща Група „D” са обединени токи, състоящи се от три части (рамка, плочка и език), свързани в шарнирна връзка. Разпределението в *четири основни типа* е според особеностите в оформянето на плочката и следва общопризнато епонимно дефиниране (тип „Болоня”, „Коринг” и т.н.). Характерни са и се използват в различни периоди на VII в. Засега няма данни да са използвани в колани с многобройни украси. Вероятно имат „средиземноморски” произход и разпространението им обхваща черноморските градове и близките до тях райони.

В Група „E” са обособени изделия с инкрустации. Разделянето на *пет основни типа* по формата на плочката и особеностите на инкрустациите. Появяват се през втората половина на V в., но както свидетелстват конкретни археологически данни вероятно използването продължава и в годините на император Юстиниан I. Заедно с някои от токите в един комплект се използват приложения с еднакви или близки по форма и конфигурация инкрустации. Известни са от районите на големи градове в Североизточна България и Добруджа: Одесос – Марцианопол, Истрия – Калатис, Дуросторум и др., както и в басейна на Горна Струма – околностите на Сердика.

Накрайниците (H) са разделени на групи според техниката на изработване – леене (Група „A”), студено пресоване (Група „B”), спояване от отделно изрязани елементи (Група „C”). Типовете в рамките на групите са формирани според функцията на накрайниците в гарнитурата и особеностите на формата. Разграничението във варианти е според особеностите на украсата.

Големите (за основен колан) и малките (за странични ремъци) накрайници от Група „A” (с еднакъв или близък връзан или ажурен орнамент) се използват като комплекти в едни и същи гарнитури. Те са носени през втората половина на VI и началните десетилетия на VII в.

Накрайниците от Група „B” са значително по-малко от тези, включени в предишната група. Вероятно металът (основно – благороден) е бил старателно събиран за следваща преработка. Според размерите също могат да бъдат разграничени накрайници за основен колан и странични ремъци. Както се вижда от находката от Ак–Алан (заедно с подобни приложения) те са изработвани в един стил. Украсата е в основата на разделянето по типове: с гладка повърхност, с връзани тамгообразни орнаменти, стилизирани растителни мотиви, в стил „точка–запетая”, с псевдогрануляция. Понякога има комбинация от различни орнаменти (например цитираната по-горе находка от Ак–Алан). Свидетелство за изработването на украси чрез студено пресоване са матриците, намерени в земите на юг от Дунав. Орнаментите при тях са същите. Вероятно производството е започнало през втората половина на VI в. (вероятно в последните десетилетия) и продължило и в началните десетилетия на следващото столетие.

Накрайниците от Група „C” (т.нар. „касещъчни” накрайници) също са предназначени за основен колан и странични ремъци, според размера. Познати са

само от няколко места. Разделени са в условни типове според украсата върху лицевата повърхност: с връзана украса и изрязани триъгълни и сърцевидни отвори. Според данните от обекти с контекст е ясно, че те се използват през третата четвърт на VI в., като вероятно производството и използването им продължава и в следващите няколко десетилетия.

Апликациите (А) са разграничени в *осем основни типа* според формални белези и мястото им в гарнитурата. Повечето от типовете са регистрирани в състава на гарнитури с аналогична ажурна украса – изображение тип „маска”, стилизиран „растителен” мотив, отделни кръстовидни прорези и т.н. Териториалното им разпространение съвпада много точно с това на токите с ажурна плочка (Т. С.) и крайниците със сходна украса. Използването им в едни и същи гарнитури определя хронологията им във втората половина на VI – начални десетилетия на VII в.

Находките, свързани с *производство на коланни украси* са убедително доказателство за изработването им на място. Това са различни калъпи, модели за изработване на калъпи, матрици за студено пресоване. Наблюденията върху украсите за колан водят до извод, че голяма част от тях са отлети в калъпи от две части – лицева и задна. Те са основно от каменни плочи, като е известен само един, за който е използвана късноантична тухла. Отливани са едновременно по няколко предмета, а в два или три калъпа – елементите, необходими за цяла гарнитура (например – трите калъпа от Царичин Град). Възможно е занаятчиите да са разполагали с различни калъпи и да са произвеждали според избора на потребителите.

Калъпи от глина са открити само на един обект – селището над останките от резиденцията Ромулиана Феликс до Зайчар, Източна Сърбия. Друго свидетелство за тяхното използване са оловните модели. Известните оловни модели позволяват извод за използването на този производствен похват от занаятчиите през VI–VII в.

Количеството на летите изделия води до извод, че те са били най-разпространени сред населението. Вероятно токите и металните украси за колан в по-малки региони и отделни населени места са произвеждани от малки постоянни или временни работилници, от производители с различни умения.

Чрез студено пресоване са изработвани по-скъпи изделия – преди всичко от тънки листове (пластини) от благородни метали. Многобройните пресовани украси, комплектите и отделните матрици в областта на Аварския хаганат ясно показват, че там е имало значителен пазар за такива изделия. Те се датират в десетилетията, когато Хаганатът е доминираща военна сила. В резултат на многобройните нападения в земите на Империята там има значителен приток от благородни метали. В някои части на Империята са използвани пресовани изделия и свидетелство за това са находките на матрици. Те са предназначени за изработване на крайници (тип Н. В. I.-III.) и апликации (тип А. VIII.). Малкият брой украси показва тяхното ограничено разпространение или старателното им пазене поради високата им стойност. Те, както и матриците са от днешна Североизточна България и попадането им там е свързано с разполагането на военни части срещу аваро-славянските нападения. Хронологическото им разпространение е в последната трета на VI и първите десетилетия на VII в.

В резултат на направения преглед може да се направи основен извод, свързан с хронологията на находките: разпространението на отделни елементи и цели гарнитури на юг от Дунав е вече факт през третата четвърт на VI в. Това се доказва от разпространението им в градове и крепости, които са засегнати по време на аварските нашествия през последните две-три десетилетия на века. От

византийските провинции модата се разпростира и в съседни на империята области.

Носенето на украсени с метални елементи колани е „привилегия“ на отделни индивиди, вероятно свързани с административната и военната йерархия. Възможно е при следващи изследвания да се установят разлики съобразно стойността, броя на украсите, разлики в композирането и т.н. Явно копирането и подражанието на тази “мода” обхваща и по-големи обществени групи.

Най-разпространените типове токи и украси за колан (лети от бронз) са произвеждани „на място” – в по-малки или големи работилници за задоволяване на търсенето от населението на конкретно населено място или микро-район в границите на Империята.

Коланите с лети украси с ажурна и врязана украса за разпространени преди всичко на запад и изток от Черно море (вкл. и п-ов Крим), откъдето вероятно се разпространяват в степната и горско-степната области на Източна Европа.

Разпространението на колани токи и украси, характерни за границата на VI-VII и особено за първата половина на VII в. е свързано преди всичко с морските комуникации на Империята и вероятно с прехвърляне на военни контингенти (и население (по море)).

Производителите извън рамките на Византия тиражират и разпространяват утвърдени и търсени гарнитури в райони, където има достатъчно суровини и потребители – например сред степните народи от източноевропейските степи и най-вече – в Аварския хаганат, където носенето на колани със скъпи украси добива особено разпространение. Сравнително по-малко са данните за от днешните български земи производство на скъпи изделия, достъпни за социалния елит.

Целта на тази работа е не да предложи крайно и окончателно мнение по повдигнатите въпроси, а по-скоро да положи основата на целенасочено проучване върху важна страна от бита на населението през VI-VII в. – използването и производството на метални принадлежности към облеклото, което е една от специфичните черти в бита в разглеждания период.

Студия:

35. Collective grave from the Early Middle Ages (end of 7th – beginning of 8th century) with silver belt sets of accessories from Thrace (the former village of Gledachevo, Radnevo municipality, Stara Zagora region) – RGZM – Издател: Ф. Дайм (84 560 знака, 16 обр., 2 карти).

През 2005 година при редовни археологически разкопки на обект от късножелязната епоха (V-IV в. пр. Хр.) е проучен гроб със скелети на 4 индивида: млад мъж, юноша и две деца. Находките в гроба са накити, коланни гарнитури и предмети, свързани с бита. Особеностите на погребалния обред, накитите и украсите за колан позволяват гробът да се датира в края на VII – началото на VIII век – период, който е съвсем слабо познат археологически както на територията на съвременна България, така и в рамките на Балканския полуостров.

Със Скелет 1 се свързва златно сферично копче, намерено сплескано в устната кухина. Възможно е да изпълнява функцията на „хароонов обол”.

Около талията на Скелет 2 са намерени 9 сребърни части от коланна: тока, неподвижна гайка, крайник, 3 дъговидни (подковообразни) апликации, 3 апликации с халки, а в горната част на гръдния кош - 4 сферични златни копчета.

Върху лицевите повърхности на накрайника и неподвижната гайка има дълбоко врязан „S”-виден орнамент, чиито дълбоки места са запълнени с плътна позлата. Върху обратната страна на големия накрайник е издраскан графит – изправена човешка фигура с висока „шаманска” (?) шапка (или шлем). Токата и апликациите са били захващани към кожен ремък (с дебелина до 2 мм) с нитове с полусферични глави. Между костите на краката има железен нож (със сребърна украса за ножница), огниво и кремъчни пластини, поставени вероятно в торбичка, от която са се запазили костени пластини.

Върху Скелет 3 е поставен колан с 8 сребърни елемента (тока, неподвижна гайка, накрайник, 4 правоъгълни апликации, както и 2 такива с халки). Отделните елементи са били приковавани към ремъка с нитове с полусферични глави. Върху лицевата страна на неподвижната гайка е врязан графит (силно стилизирана човешка глава-?). Погребаното момче е носело на врата си златна висулка с форма на колело със спици или корабен рул. При черепа е намерено златно сферично копче. Зад черепа има метални останки от дървено ведро – 2 железни обръча и дръжка.

Със Скелет 4 не могат да се свържат никакви находки.

Аналогиите на коланните украси насочват преди всичко към днешна Североизточна България, където през последните години са намерени в гробове (до кв. Дивдядово и Кабиюк, Шуменско). От предишни години са известни отделни откъснати от археологическа среда находки. В състава на гробен инвентар в единични гробове са известни и от *Tîrgșor* при Плоещ и *Someșeni* до Клуж-Напока в съвременна Румъния.

Намерените в гроба в Гледачево колани и техните украси имат паралели в две известни отдавна съкровища от съвременна Албания – Врап и Ерсек. Приликите засягат както структурата на коланите – от един основен ремък, с тока и масивен накрайник, така и отделни елементи: формата и начина на изработване на токите, използването на нитове с полусферични глави, апликациите с подвижни халки и дъговидните (подковообразни) апликации. Голяма прилика се установява и при орнамента: скачени в основата си „S”-видни мотиви. Този мотив е познат и върху част от коланните украси от Кабиюк и една случайна находка с неизвестно местонамиране на територията на България. Находките с такъв орнамент от България снемат абсолютно всички съмнения относно „автентичността” на съкровището от Ерсек.

Висулката с форма на колело със спици (или корабен рул) има абсолютно точни аналогии на изток – степната област на днешна Украйна и Русия. Такива са известни от голямото „съкровище” (гроб на хан Кубрат) при Малая Перещепина и Макуховка, Полтавска област, Ясиново, Николаевска област, Большая Орловка, Ростовска област. В състава на повечето от тези находки има златни византийски монети от средата-втората половина на VII и началните десетилетия на VIII век.

Датирането (*terminus post quem*) на съкровищата от Албания е според контролни щемпели от 40^{-те}-60^{-те} години на VII век върху дъната на съдове от благороден метал. Посочените аналогии позволяват тази датировка да бъде възприета и за находката от Гледачево.

Картирането на находките и сравняването с карта на разпространение на археологически обекти от периода VII-IX в. еднозначно свързани с Първата българска държава дава достатъчно основания за свързването им с (пра-) българи. Явно е, че находките от днешна Южна България (Златари и Гледачево),

териториално разположени в близост с района на разпространение на паметници от времето на Първата българска държава, трябва да бъдат свързани именно с тях.

Друг кръг проблеми е свързан с производството на разглежданите колани. В това отношение са показателни част от предметите в състава на находката от Врап: повредени и незавършени изделия, свидетелстващи, че може да е била собственост на майстор-ювелир. Дали той е работел в близко разположен градски център (например Дуръс-Дирахион), или е бил „пътуващ”, е въпрос, на който не може да се даде еднозначен отговор. Двете най-големи находки попадат в район (област), която по това време е под контрола на Империята.

Географското разпространение на находките в рамките на Балканския полуостров като че ли насочват към извод за два възможни производствени центъра – единият в източните, а другият - в западните му части. От друга страна, голямата близост на някои от елементите и орнаментите свидетелстват за близко родство, възможно и за общ произход. Необходимо е отново изрично да се отбележи, че колани украси с изтъкнатите вече характеристики не са известни от сигурна „византийска”, „степна” или „аварска” среда. В този смисъл могат да бъдат определени като „балкански феномен” на производството и разпространението на украсени колани от разглеждания тип. Безспорно свидетелство за някаква производствена активност е една случайна находка от района на Войвода, Шуменско – оловен модел за апликации с растителен орнамент, много близък до известния от Врап. Увеличаващият се брой находки от днешна Североизточна България дава основание да се предположи едно местно производство, насочено към задоволяване потребностите на определен социален кръг от сравнително скъпи и луксозни изделия, така и на техни реплики от неблагороден метал.

В резултат на ежегодните и извънредни плащания от страна на Империята в годините на управление на хан Тервел в българската държава има постоянен приток на благородни метали (не по-малък от 50 кентенария), който е дал възможност на по-високите социални групи да го „влагат” в престижни и представителни изделия. Тази потребност вероятно е довела и достатъчно квалифицирани производители, работили на място (т.е. в днешна Североизточна България). Присъствието производители (майстори-ювелири) в рамките на Първата българска държава в годините на „дружески отношения” е едно приемливо обяснение за разпространение на предмети от разглеждания кръг.

Какви са погребаните в колективния гроб, защо този той се появява в този район на Тракия? Общите черти на погребалния обред и разпространението на подобни украси в земите на Първата българска държава дават достатъчно основания конкретният гроб (и предполагаемия гроб от Златари, Ямболско ?) да се обвърже с нейното население. Малко вероятно е невръстните индивидите да са участници във военна кампания. Районът, в който се разполагат гробовете е част от „областта Загоре”, която именно в годините на хан Тервел е отстъпена от Империята. Логично е там да се разполагат административно-военни представители, военни контингенти, вероятно и техни семейства, както и по-големи или по-малки групи население. Възможно е погребаните в Гледачево да са част от това присъствие, починали при обичайните за епохата масови заболявания или станали жертва на внезапна промяна в двустранните отношения, за които има данни в писмените извори.

Статии:

36. Метални принадлежности към облеклото (коланни токи и накити към колана) от VI-VII в. от Видинско. – „Видински сборник”, т. II, (14 600 знака, 2 табла с образи).

Шестото и седмото столетия са преломни в историческата съдба на Балканския полуостров. В продължение на десетилетия в земите на днешна Северозападна България се разиграват събития, които нерядко са решаващи за съдбата на византийските провинции на юг от река Дунав.

За съжаление прекратяването на активните археологически разкопки (от 70-80^{-те} години на миналия век) е една от причините за неконтролно развитие на иманярството, в резултат на което на практика се стигна до практическо унищожаване на малки и големи археологически обекти. Използването на метал-детектори извади от естествения им контекст десетки хиляди метални предмети. Загубата на информация и находки е неопределима. Някаква част все още се намират под „запрещение” в качеството на доказателствени материали по наказателни дела, друга част е предадена в Регионалния исторически музей. На фона на унищожените и компрометирани обекти тези находки могат да бъдат все пак някаква база на целенасочено археологическо изследване. Естествено е, че информацията и резултатите няма да имат качествата на пълноценен археологически извор, но все пак са някакъв принос към общата археологическа картина на крайните северозападни райони на страната.

Досега в специализираната литература са публикувани единични находки, свързани с облеклото (в частност – с колана) от периода VI-VII в., които са намерени при археологически разкопки или като цяло произхождат от Видинско. Това до голяма степен лишава изследванията върху периода от характерни и сравнително добре датиращи археологически материали.

Една от целите на предлаганата работа е запълване на това „бяло поле” и изравняване в сравнително отношение на днешния „Северозапад” с други райони на страната и съседните държави (Сърбия и Румъния).

Находките са разделени на групи в зависимост от тяхната функция – токи, ремъчни крайници и приложения за колан.

Отделните групи находки са организирани в типове според утвърдени от изследователите критерии, които позволяват съпоставка в общоевропейски мащаб.

Наред с формално-типологичните особености се отбелязват и технологични белези, които дават възможност за изводи за нивото на развитие на конкретното производство.

Наблюденията показват, че Видинският регион е в напълно съпоставимо положение с останалите части на България и Балканския полуостров по отношение на въпросната категория находки. Той в никакъв случай не е изолиран от общите тенденции в периода VI-VII в., характерни за византийските провинции на юг от р. Дунав.

Друга цел е публикуването на находките да предизвика интерес сред изследователите и провокира публикуване на други подобни колекции, както от Северозападна България, така и други райони на страната.

Като цяло увеличаването на емпиричната изворова база ще обогати археологическата карта на видинския регион (в частност), на страната и Балканския полуостров.

37. Нови данни към християнската топография на южното българско Черноморие през ранновизантийската епоха и средновековието. – Тракия и Хемимонт, т. II, (26 650 знака, 9 образа).

Публикуват се данни към картата на християнските обекти по Южното Черноморие (в границите на днешна България). Представени са християнски църкви, станали известни в последните години след археологически разкопки, теренни обхождания и анализ на архивни източници.

Две от църквите са свързани с християнството в Созопол и близката околност. Едната е раннохристиянска едноапсидна базилика, проучена на о-в Св. Кирик, сега свързан със сушата. Вероятно е построена в десетилетията на границата на IV и V в., когато християнството вече е единствена религия в двете части на бившата Римска империя. Скоро след изграждането и около нея се появява некропол, който се използва в продължение на близо два века. Най-късните гробове са от първата половина на VII в. Датирането е според намерения в гробовете инвентар – накити (обеци, гривни, нанизни от мъниста), токи и коланни украси, керамика и стъклени съдове. Базиликата явно е била ремонтирана, за което подсказва вторично използване на архитектурен детайл в конструкцията на гробно съоръжение.

Вторият обект е разположен на юг от съвременния град – в м. Буджака, на тераса над залива на съвременния къмпинг „Каваците”. При спасителни разкопки са проучени две църкви, с обща стена от периода X – XII в. По-ранната е кръстокуполен храм с притвор и вероятно е изграден през X в. (вероятно през втората му половина). С неговото функциониране се свързват луксозни импортни (от Константинопол) керамични изделия – трапезни белоглинени съдове, облицовъчни стенни плочки и амфори. След пристрояване от юг на еднокорабна църква започва да се развива некропол. Гробовете са в наосите на храмовете – старателно изградени гробни камери. Използването продължава не по-късно от края на XII в.

Крепостта на полуостров Урдовиза (в рамките на днешния град Китен) е описана по добре виждащи се строителни останки през 80-те години на XIX в. от братя К. и Х. Шкорпил. На своята скица (оказала се удивително точна след археологически проучвания) те отбелязват и мястото на църква. Това е сравнително малка постройка с три апсиди от изток. Стратиграфските наблюдения на терена позволяват да се изкаже хипотезата, че тя е средновековна и вероятно е една от култовите сгради на укрепения полуостров. Най-интензивното средновековно обитаване е в периода XI – XIII в.

Четвъртият обект е регистриран при теренно обхождане западно от съвременния град Китен - на тераса на р. Караагач. Вероятно е едноапсидна базилика с притвор с обща дължина около 24 м и ширина – около 15 м. Конкретният терен не е обработван механизировано и вероятно сградата е в добро физическо състояние. Няма данни за синхронен некропол. Построяването и използването е в периода IV/V – VI/VII в. Хронологично може да се свърже със селищни структури в непосредствена близост и близката околност, чийто следи също бяха регистрирани на терена.

Публикации Он-лайн:

38. Теренно археологическо обхождане на землището на гр. Китен, община Приморско. - <http://heritage-bg.org/content/view/18/39/>.